

Tadeusz Radzik

Administracja państwowa i samorządowa Puław w latach 1918 - 1939

Rocznik Lubelski 31-32, 199-210

1989-1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ADMINISTRACJA PAŃSTWOWA I SAMORZĄDOWA PUŁAW W LATACH 1918—1939

Odzyskanie niepodległości sprawiło, iż koniecznością stało się ujednoczenie administracji oraz dostosowanie jej struktury do nowych potrzeb niepodległego państwa. Dotyczyło to tak administracji państwowej jak i samorządu. Proces formowania nowego modelu administracji, rozpoczęty w 1919 r., zakończony został dopiero w latach 30.

Kształtowanie się polskiego aparatu zarządzania na szczeblu powiatu początkowo zmierzało w kierunku podporządkowania urzędów powiatowych bezpośrednio poszczególnym ministerstwom, co powodowało jednak przeciążenie ministerstw sprawami szczegółowymi¹. Od lutego 1919 r. postępował proces usamodzielniania się administracji powiatowej. Do kierowania nią powołano tzw. komisarzy ludowych, mających prawo reprezentowania władzy centralnej w terenie, kierowania pracą urzędów powiatowych oraz czuwania z ramienia resortu spraw wewnętrznych nad bezpieczeństwem powiatu².

W sierpniu 1919 r. rozporządzeniem Rady Ministrów o tymczasowej organizacji powiatowych władz administracyjnych na obszarze byłego zaboru rosyjskiego, urzędy powiatowe zostały przekształcone w starostwa, ze starostami na czele³. Starostowie mianowani byli przez Ministra Spraw Wewnętrznych i służbowo podlegali właściwym wojewodom, którzy określali szczegółową organizację administracji starostw⁴. W powiecie starosta występował w podwójnym charakterze, stojąc na czele administracji państwowej i jednocześnie z urzędu, samorządowej⁵.

Jako przedstawiciel władz państwowych reprezentował je w oficjalnych wystąpieniach, koordynując także pracę poszczególnych działów administracji rządowej, głównie na zwoływanych zebraniach administracji niezespolonej. Jako szef administracji ogólnej zarządzał poręczonymi mu działami administracji (starostwo)⁶.

W praktyce starosta często przekraczał swe kompetencje, co zwłaszcza przy próbach całkowitego podporządkowania sobie policji napotykało na opór komendanta powiatowego⁷. W innych wypadkach autorytet urzędu

¹ A. Ajnenkiel, B. Leśnodorski, W. Rostocki, *Historia ustroju Polski 1764—1939*, Warszawa 1974, s. 206.

² *Historia państwa i prawa Polski 1918—1939*, red. F. Ryszka, t. V, cz. 1, Warszawa 1962, s. 187; także: *Okólnik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dn. 31 III 1919*, „Monitor Polski” nr 76.

³ *Rozporządzenie Rady Ministrów z 28 VIII 1919 r.*, Dz.U. RP, nr 72, poz. 426.

⁴ Art. 68 rozporządzenia Prezydenta RP z 19 I 1928.

⁵ W. Kłono wiecki, *Podział administracyjny województwa lubelskiego, Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego*, red. J. Czuma, t. 1, Lublin 1932, s. 104.

⁶ F. Ryszka, jw., s. 194.

⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie (dalej: KWPPwL), 21, s. 12.

sprawił, iż w praktyce był on osobą decydującą o wszystkim, co działo się w powiecie. Dotyczyło to zwłaszcza samorządu powiatowego⁸. Rzadko samorząd przeciwstawiał się starości. W Puławach wypadek taki miał miejsce w kwietniu 1925 r. Sejmik 22 głosami przeciw 4 odrzucił wniosek burmistrza Jana Toczyńskiego, dotyczący przyznania starości Antoniemu Barnatowi 67% dodatku do poborów na rok 1925. Chodziło o niebagatelną kwotę 3000 zł. Uchwała, na wniosek posła Kupisza, zapadła w tajnym głosowaniu⁹. Możliwość określania wysokości tego dodatku dawało sejmikowi rozporządzenie Prezydenta z 30 grudnia 1924 r. (Dz.U. nr 118, poz. 1073, art. 22), zezwalające także na nieprzyznawanie dodatku¹⁰.

Pierwszym komisarzem ludowym, a następnie starostą w powiecie puławskim był Zygmunt Skrzyński, który objął to stanowisko 6 grudnia 1918 r. z ramienia rządu Moraczewskiego¹¹, zastępując przedstawiciela austriackich władz okupacyjnych¹². Miał za sobą legionową przeszłość i wyższe wykształcenie. Niejednokrotnie prezentował poglądy lewicowe, co spotykało się z krytyką ugrupowań prawicy¹³. Starostą puławskim był do roku 1923, kiedy przeszedł do pracy w Urzędzie Wojewódzkim w Łucku, pełniąc następnie funkcję wicewojewody poleskiego¹⁴. W latach 30. ponownie osiadł w Puławach, nie angażując się w działalność polityczną, aczkolwiek zajmując stanowisko prorządowe.

Jego następcą został Aleksander Wiszniewski, były inspektor starostw w Urzędzie Wojewódzkim w Lublinie, a następnie oddziału samorządu miejskiego w Wydziale Samorządowym tegoż Urzędu. Politycznie umiarkowany nie wzbudzał w tym względzie kontrowersji¹⁵. W 1932 r. zastąpił go dr. M. Lutmana, byłego starostę sokołowskiego, który z kolei w 1937 r. ustąpił na rzecz Alojzego Kaczmarczyka, ostatniego starosty puławskiego w okresie międzywojennym.

Alojzy Kaczmarczyk miał za sobą długą karierę urzędniczą. Był do 1928 r. naczelnikiem wydziału Urzędu Wojewódzkiego w Wilnie, a następnie starostą białostockim, wołkowyskim, suwalskim, wicewojewodą stanisławowskim, nowogrodzkim, a od października 1937 r. starostą puławskim. Urodzony w 1896 r. w Paczółkowicach pow. Charków, w latach wojny światowej walczył w legionach (dosłużył się stopnia sierżanta), a następnie w wojsku polskim, z którego odszedł w 1922 r. już jako kapitan. W następnych latach był aktywnym działaczem Związku Strzeleckiego i prezesem wileńskiego Związku Legionistów, co było najlepszą rekomendacją do dalszej kariery urzędnika państwowego¹⁶.

Początkowo starostwo mieściło się w budynku pałacowym, w latach 30.

⁸ A. Bogusławski, *O samorządzie*, Lwów 1923, s. 23.

⁹ WAPL, Wydział Powiatowy w Puławach (dalej: WPP), 2, s. 33.

¹⁰ Tamże, oraz: WAPL, Urząd Wojewódzki Lubelski (dalej: UWL), Wydział Ogólny, 896, s. 35.

¹¹ Tamże, Wydział Ogólny, 865, s. 27.

¹² Ostatnim komendantem powiatu z ramienia władz okupacyjnych był płk Antoni Zawadzki, który w grudniu 1917 r. zastąpił na tym stanowisku płk. V. Weissa, „Dziennik Urzędowy c. i k. Komendy Obwodowej w Puławach” (dalej: Dz.U.c.ik.KOP) 1917, nr 6 (I XII).

¹³ WAPL, UWL, Wydział Społeczno-Polityczny (dalej: WSP), 54, s. br.

¹⁴ „Ziemia Lubelska” 1923 (10 VIII), s. 2.

¹⁵ „Ziemia Lubelska” 1927 (12 I), s. 3.

¹⁶ WAPL, UWL, Wydział Ogólny, 272, s. br.

przeniesione zostało do własnego budynku przy Al. Królewskich, róg Głębokiej.

Starostwo puławskie sprawowało władzę nad powiatem obejmującym 1688,4 km² powierzchni i liczącym 172 257 ludności (1931 r.), o największym na Lubelszczyźnie zaludnieniu (102 osoby na km²). Na terenie powiatu znajdowało się 18 gmin wiejskich, 2 gminy miejskie, 288 gromad wiejskich i 665 miejscowości. Na mocy rozporządzenia wojewody starostwo dzieliło się na następujące wydziały: Ogólny, Budżetowo-Gospodarczy, Bezpieczeństwa, Organizacyjny, Porządku Publicznego, Administracyjno-Prawny, Przemysłowy, Wyznaniowy, Wojskowy, Budowlany, Ochrony Lasów, Opieki Społecznej, Sanitarny, Weterynaryjny i Karno-Administracyjny¹⁷.

Ponadto starosta z urzędu przewodniczył posiedzeniom Sejmiku Powiatowego, nie mając jednak głosu decydującego przy podejmowaniu uchwał. Był także przewodniczącym wydziału powiatowego, wywierając duży wpływ na jego działalność. Szczególna pozycja starosty w samorządzie wynikała stąd, iż ani Sejmik Powiatowy, ani Wydział Powiatowy nie miały wpływu na obsadę tego urzędu (tzn. starosty), do którego należało ponadto załatwianie spraw bieżących z dziedziny samorządu powiatowego, przygotowywanie wniosków pod obrady sejmiku i wydziału oraz wykonywanie podjętych uchwał. Co więcej, starosta mógł w nagłych wypadkach samodzielnie podejmować decyzje w sprawach zastrzeżonych do kompetencji Wydziału Powiatowego, z obowiązkiem przedstawienia tego rodzaju decyzji do późniejszego zatwierdzenia przez Wydział¹⁸.

SAMORZĄD POWIATOWY

Na terenie byłej Kongresówki samorząd powiatowy wprowadzili dopiero okupanci w czasie I wojny światowej¹⁹. Na nowo powołany został w Polsce niepodległej dekretem z 4 lutego 1919 r.²⁰ Organami ziemskiego samorządu powiatowego były: Sejmik Powiatowy, Wydział Powiatowy i przewodniczący tego wydziału²¹.

Sejmiki jako organy uchwałodawcze decydowały we wszelkich sprawach objętych tzw. własnym zakresem działania. Była to reprezentacja wszystkich gmin wiejskich i miast niewydzielonych. W ich skład wchodziło po dwóch przedstawicieli, delegowanych przez radę każdej z gmin wiejskich i miast niewydzielonych. Sejmik uchwalał budżet powiatu, wydatki pozabudżetowe, statuty i regulaminy pracy dla siebie i Wydziału Powiatowego oraz poszczególnych komisji, ustalał etaty, płace pracowników aparatu samorządowego, określał podatki i opłaty powiatowe, podejmował uchwały o zaciąganiu pożyczek i dokonywał wyboru członków Wydziału Powiatowego²². Kontrolna funkcja sejmiku polegała na spra-

¹⁷ W. Zinkiewicz, *Puławy i okolice. Przewodnik*, Puławy 1939, s. 93.

¹⁸ J. Ziemiński, *Organizacja władz państwowych*, w: *Dzieje Lublina*, t. II, red. S. Krzykała, Lublin 1975, s. 124.

¹⁹ *Rozporządzenie z dn. 19 IX 1917 r.*, Dz.U.c.ik.KOP, 1917, nr 5, s. 8.

²⁰ „*Dziennik Praw Państwa Polskiego*” nr 13, poz. 14.

²¹ Tamże, nr 19, poz. 51; nr 13, poz. 141.

²² Tamże, nr 19, poz. 141.

wowaniu nadzoru nad działalnością organów wykonawczych samorządu powiatowego, bądź to bezpośrednio, bądź za pomocą komisji kontrolującej czy rewizyjnej²³.

Przewodniczącym Sejmiku był z urzędu starosta, a posiedzenia winy odbywać się co najmniej raz na kwartał, przy udziale nie mniej niż połowy członków. Szczegółowe rozporządzenie dotyczące ordynacji wyborczej wydano 5 października 1917 r.²⁴ Sejmik rozpoczął działalność w styczniu 1918 r. Deputowanych wybrano w liczbie 25 w trzech grupach: 13 z gmin wiejskich, 6 z miasta Puławy oraz 7 z grupy najwyżej opodatkowanych, a więc w systemie kurialnym. Z Puław deputowanymi do Sejmiku zostali: ks. Ryszard Słabczyński, Leon Siwecki, Stanisław Przedpeński, dr Witold Umiasztowski i Fiszel Perc²⁵.

Pierwsze posiedzenie Sejmiku (Rady Powiatowej — według ówczesnej nazwy) odbyło się 5 stycznia 1918 r.; przewodnictwo obrad objął z ramienia władz okupacyjnych pułkownik armii austriackiej Antoni Zawadzki. W jego kadencji do 29 października 1918 r., odbyło się 7 posiedzeń. Począwszy od 8. posiedzenia 6 grudnia 1918 r. przewodnictwo obrad objął, już z ramienia rządu polskiego, Zygmunt Skrzyński, jako komisarz ludowy na powiat puławski, przemianowany następnie na komisarza powiatowego, a następnie starostę. Ostatnie dwa posiedzenia Rady, 7 i 31 grudnia 1918 r., wyłoniły Wydział Powiatowy, dla którego uchwalono także regulamin obrad²⁶. Na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 5 grudnia 1918 r. o tymczasowej ordynacji wyborczej²⁷, nowo wybrany Sejmik w Puławach zebrał się na pierwsze posiedzenie 1 marca 1919 r., a na posiedzeniu trzecim 22 czerwca uchwalił kilka regulaminów, m.in. obrad samego Sejmiku. Utworzono następujące komisje: szkolną (od 17 września 1922 r. oświatowa), aprowizacyjną (zniesiona po ustabilizowaniu się sytuacji gospodarczej), opieki społecznej, robót publicznych, sanitarną i rolną (od 20 czerwca 1920 r. rolno-gospodarcza). W lipcu 1921 r. utworzono komisję rewizyjną, a w czerwcu 1925 r. komisję finansowo-budżetową²⁸.

Skład Sejmiku odzwierciedlał mozaikę polityczną ówczesnej Polski. W 1923 r. na 35 deputowanych 19, a więc większość, wywodziło się z PSL „Wyzwolenie”, 3 ze Związku Ludowo-Narodowego, 2 reprezentowało chadecję, po jednym PSL „Piast”, PPS i Stronnictwo Chłopskie. Ośmiu deputowanych było bezpartyjnych²⁹.

Pod względem społeczno-zawodowym większość, tzn. 32 deputowanych, reprezentowało chłopów, ponadto był 1 ziemianin, 1 rzemieślnik i 1 urzędnik. 31 deputowanych miało wykształcenie elementarne, 3 średnie, a jeden wyższe³⁰. Sejmik był więc odzwierciedleniem struktury społeczno-zawodowej ludności powiatu.

Przewaga PSL „Wyzwolenie” w samorządzie powiatowym utrzymała się w latach następnych. Było to odbicie rzeczywistych wpływów tego

²³ M. Jaroszyński, *Samorząd terytorialny w Polsce*, Warszawa 1923, s. 66.

²⁴ Dz.U.c.i k.KOP, 1917, nr 6 (I XII), s. 1.

²⁵ Tamże, 1918, nr 1 (25 I).

²⁶ WAPL, UWL, WO, 896, s. 26.

²⁷ „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1918, nr 18, poz. 51.

²⁸ WAPL, UWL, WO, 896, s. 27.

²⁹ Tamże, s. 30. Sejmik liczył wówczas 35 deputowanych, gdyż rozwiązano rady gminne w Godowie i Opolu.

³⁰ Tamże, s. 31.

stronnictwa w powiecie puławskim. W 1929 r. spośród 29 deputowanych poszczególne ugrupowania polityczne reprezentowało: PSL „Wyzwolenie” — 11, BBWR — 4, ZLCh — 3, Stronnictwo Narodowe — 3 oraz po dwóch PSL „Piast”, Stronnictwo Chłopskie i PPS (CKW). Dwóch deputowanych było bezpartyjnych³¹. W latach 30. wraz z polityczną ofensywą sanacji i jej dążeniem do opanowania samorządów sytuacja uległa radykalnej zmianie. W 1933 r. spośród 39 deputowanych BBWR reprezentowało 30, a z pozostałych 9 aż 5 zaliczano do sympatyków Bloku³².

Frekwencja na posiedzeniach Sejmiku była na ogół bardzo wysoka. Tylko raz, w okresie ofensywy wojsk bolszewickich 15 sierpnia 1920 r., zabrakło na posiedzeniu wymaganej większości. Regulamin przewidywał kary pieniężne za nieusprawiedliwioną nieobecność, a za opuszczenie 3 posiedzeń usuwano z sejmiku³³. Mimo iż Sejmik powinien zbierać się raz na kwartał, nie zawsze odbywano wymaganą liczbę posiedzeń, nie mniej jednak niż trzy w roku³⁴. Do najważniejszych czynności należało uchwalanie budżetu. Także sprawy finansowe niezwykle absorbowwały samorząd.

Dochody samorządu dzieliły się na zwyczajne i nadzwyczajne. Zwyczajne stanowiły dodatki do państwowych podatków bezpośrednich i pośrednich (oraz udział w państwowym podatku bezpośrednim), opłat państwowych, a także specjalne składki, dochód z majątku komunalnego, subwencje, zasiłki itp. Dochody nadzwyczajne pochodziły ze specjalnych składek, pożyczek i zapomóg³⁵. Ogółem dochody te nie były małe. W 1925 r. wyniosły 965 784 zł, w roku 1926 — 899 485 zł, a w roku budżetowym 1927—1928 — 1 526 111 zł.³⁶

Potrzeby wynikające z niedorozwoju urządzeń komunalnych miast i konieczności ich rozbudowy pozostawały jednak daleko większe. Przez cały okres międzywojennego dwudziestolecia samorząd cierpiał na chroniczny brak kapitałów. Powodowało to jego zadłużenie. Wydatki budżetowe wynikały z rozlicznych obowiązków, nałożonych na organy samorządu. Obejmowały one administrację ogólną, oświatę, kulturę i sztukę, opiekę społeczną, służbę zdrowia, weterynarię, bezpieczeństwo, utrzymanie dróg, wspieranie rolnictwa, handlu i przemysłu oraz świadczenia na rzecz innych związków publiczno-prawnych³⁷.

Największym obciążeniem budżetu były wydatki związane z budową i utrzymaniem dróg, których stan w powiecie pozostawiał wiele do życzenia³⁸. Duże sumy wydatkowano na szkolnictwo. Sejmik finansował dwie szkoły zawodowe w powiecie: Szkołę Rzemiosł w Kazimierzu Dolnym oraz podobną szkołę w Dęblinie. W 1925 r. wydatkowano na ten cel 74 866 zł, a w 1926 r. — 86 788 zł. Zasiłki Sejmiku dla szkolnictwa ogólnokształcącego obejmowały dofinansowywanie powiatowych i okręgowych

³¹ E. Horoch, *Działalność społeczno-polityczna Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem na Lubelszczyźnie w latach 1928—1935*, mpis pracy doktorskiej, Biblioteka UMCS, s. 269.

³² WAPL, UWL, WSP, 106, s. 116.

³³ WAPL, UWL, WO, 896, s. 31.

³⁴ Tamże, s. 32.

³⁵ *Statystyka Polski*, seria C, t. XXXIX, z. 3, Warszawa 1930, s. 14—15.

³⁶ Tamże, oraz t. XXXVII, Warszawa 1929, s. 14, 106.

³⁷ *Statystyka Polski*, seria C, t. XXXIX, z. 3, s. 4—5.

³⁸ Tamże, t. XXXVII, s. 4—5.

rad szkolnych, przedszkoli i kursów wieczorowych. Ponadto kwoty sięgające kilkudziesięciu tysięcy złotych rocznie przekazywano na utrzymanie i zasiłki dla szkół rolniczych. Stosunkowo mniejsze sumy przekazywano na utrzymanie szkół gospodarstwa domowego³⁹.

Wydatki na służbę zdrowia obejmowały: szczepienia, dezynfekcję, utrzymanie łaźni, szpitali własnych oraz zasiłki dla szpitali obcych. Szczególnie dużo pieniędzy pochłaniało utrzymanie szpitali własnych tzn. szpitala św. Karola i epidemicznego. W 1925 r. wydatkowano na ten cel 102 585 zł, a w roku następnym 123 578 zł.⁴⁰

Wydatki na opiekę społeczną obejmowały utrzymanie przytułków, zasiłki dla dobroczynnych zakładów opieki społecznej oraz zapomogi dla biednych i powodziń. W 1928 r. wydatkowano na ten cel 51 934 zł.⁴¹

Istotne zmiany funkcji samorządu wprowadziła ustawa z 1933r.⁴² Jej fundamentalną zasadą było domniemanie kompetencji na rzecz organów wykonawczych⁴³. W zakres kompetencji Rad Powiatowych (dotychczas sejmików) wchodziły jedynie sprawy wyliczone w ustawie, a więc zagadnienia ustrojowo-organizacyjne, gospodarcze, finansowo-budżetowe i porządkowe. Wszystkie inne podlegały kompetencji organów wykonawczych. Rozbudowanie instytucji nadzoru powiatowego nad działalnością wszelkich organów samorządowych niwelowało ich pozorną przewagę, wynikającą z uprawnień uchwałodawczych w zakresie gospodarki i finansów⁴⁴.

WYDZIAŁ POWIATOWY

Wydział Powiatowy był organem wykonawczym i zarządzającym sprawami samorządu powiatowego. W jego skład wchodził starosta oraz 6 członków wybieranych przez Sejmik na okres 3 lat zwykłą większością głosów⁴⁵. Sejmik mógł wybrać członków wydziału także spoza grona deputowanych. Do zadań Wydziału przede wszystkim należało przygotowywanie spraw mających wejść pod obrady Sejmiku, określenie sposobu wykonywania jego uchwał oraz sprawowanie nadzoru nad samorządem gmin wiejskich i miast niewydziałonych⁴⁶.

Przewodniczącym Wydziału Powiatowego był z urzędu starosta, personalnie niezależny od Sejmiku i Wydziału. Na jego wyjątkową pozycję składały się także szczególne kompetencje, w myśl których miał on prawo załatwiania bieżących spraw z dziedziny samorządu powiatowego oraz przygotowywania wniosków pod obrady Sejmiku i Wydziału⁴⁷. Posiedzenia Wydziału Powiatowego odbywały się co najmniej raz w miesiącu, quorum stanowili 3 członkowie. Uchwały zapadły zwykłą większością gło-

³⁹ Tamże, s. 5.

⁴⁰ Tamże, s. 58—59, 208—209.

⁴¹ Tamże, s. 52—53.

⁴² Dz.U. RP, 1933, nr 35, poz. 294.

⁴³ F. R y s z k a, jw., s. 206.

⁴⁴ Tamże, s. 207.

⁴⁵ „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 13, poz. 141.

⁴⁶ M. J a r o s z y Ń s k i, jw., s. 66.

⁴⁷ Tamże.

sów, w razie równości rozstrzygał głos przewodniczącego, który jednak wcześniej nie głosował⁴⁸.

Po raz pierwszy w powiecie puławskim Wydział Powiatowy ukonstytuował się w styczniu 1918 r., podczas okupacji austriackiej⁴⁹. W jego skład weszli: Franciszek Ścibor, Leon Siwecki, Antoni Wołk-Łaniewski, Wacław Kruszewski, Stanisław Korzeniowski i Maciej Madej⁵⁰.

Pierwszy w niepodległej Polsce Wydział Wykonawczy (taką wówczas nosił nazwę) został wybrany na posiedzeniu Rady Powiatowej 7 grudnia 1918 r. W jego skład wchodziło 6 członków i 3 zastępców. Uchwalono wówczas regulamin obrad, zmodyfikowany 25 lutego 1923 r.⁵¹ Postanowił on m.in., że posiedzenia Wydziału zwoływać będzie przewodniczący 2 razy w miesiącu lub na żądanie 2 członków. Regulował wzajemne kompetencje Sejmiku, Wydziału i starosty jako przewodniczącego obu ciał⁵².

Układ sił politycznych w Wydziale Powiatowym był podobny do układu w Sejmiku. Do początku lat 30. zdecydowaną przewagę miało w nim PSL „Wyzwolenie”. W 1929 r. spośród 6 członków Wydziału 4 należało do „Wyzwolenia”, 1 do Stronnictwa Chłopskiego, a 1 do BBWR⁵³. Sytuacja zmieniła się radykalnie w latach 30. W 1935 r. w przededniu wyborów do Sejmu wszyscy członkowie Wydziału należeli do BBWR⁵⁴.

Na samorządzie powiatowym spoczywał obowiązek delegowania przedstawiciela do Rady Wojewódzkiej w Lublinie, tzn. wojewódzkiego organu samorządowego. Pierwszym delegatem Sejmiku Powiatowego Puławskiego do pierwszej Rady Wojewódzkiej był Wacław Kruszewski.

SAMORZĄD MIEJSKI

Organami uchwałodawczymi i kontrolującymi samorządu terytorialnego w miastach były rady miejskie. Pochodziły one z wyborów pięcioletnich (21 lat) członkom gminy miejskiej, nie ograniczonym w prawach obywatelskich⁵⁵. Zakres działania gminy obejmował tzw. sprawy „własne” i „poruczone”. Te ostatnie stanowiły jakby przedłużenie działalności organów administracji państwowej, głównie wyższych stopni, za pomocą organów wykonawczych samorządu terytorialnego⁵⁶.

Rada miejska miast niewydzielonych liczących od 5 do 25 tys. mieszkańców składała się z 24 radnych⁵⁷. Bierne prawo wyborcze przysługiwało osobom posiadającym prawo czynne, ukończony 25 rok życia oraz umiejącym czytać i pisać po polsku (była to pewna bariera dla mniejszości narodowych). Posiedzenia Rady Miejskiej były jawne, zwoływano je

⁴⁸ Tamże, s. 67; J. Ziembicki, jw., s. 124.

⁴⁹ Dz.U.c.i k.KOP, 1916, nr 11 (25 XI).

⁵⁰ Tamże, 1918, nr 1 (25 I), s. 2.

⁵¹ WAPL, UWL, WO, 896, s. 27.

⁵² „Dziennik Urzędowy Sejmiku Puławskiego” 1923, nr 1 (1 VII).

⁵³ E. Horoch, jw., s. 266.

⁵⁴ WAPL, UWL, WSP, 106, s. 116.

⁵⁵ „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1919, nr 13, poz. 140.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże, 1918, nr 20, poz. 58, art. 1.

w razie potrzeby, nie rzadziej jednak niż raz w miesiącu⁵⁸. Organ wykonawczy Rady, magistrat, składał się z burmistrza, jego zastępcy i ławników w liczbie stanowiącej 10% ogółu radnych (ułamki liczono za całość)⁵⁹.

Członków magistratu wybierała spośród siebie Rada na okres swej kadencji, opłacając ich według ustalonych przez siebie norm. Przewodniczył magistratowi burmistrz. Wszystkie uchwały zapadały większością głosów, w razie równowagi rozstrzygał głos burmistrza. Do obowiązków magistratu należało wykonywanie uchwał Rady, zarządzanie majątkiem, zakładami, urządzeniami miejskimi, mianowanie i zwalnianie płatnych pracowników miejskich według etatów uchwalonych przez Radę, a także przygotowywanie wniosków na posiedzenia Rady⁶⁰.

Puławy zostały zaliczone w poczet gmin miejskich na mocy zamieszczenia w wykazie miast załączonym do art. 1 dekretu z 4 lutego 1919 r.⁶¹ Z chwilą uzyskania niepodległości w Puławach urzędowała Rada Miejska ukonstytuowana na podstawie rozporządzenia c.k. Generalnego Gubernatora z 14 listopada 1916 r.⁶² Radni i ich zastępcy zostali mianowani w czterech kuriach po 6 radnych i 6 zastępców w każdej⁶³. Konstytucyjne posiedzenie Rady Miejskiej Puław odbyło się 7 grudnia 1916 r. Burmistrzem wybrano Franciszka Cyfrackiego, a jego zastępcą Michała Świderskiego, co zostało zatwierdzone przez General-Gubernatora. Ławnikami (asesorami) wybrano: Tomasza Szmigielskiego, Adama Zadurę, Tomasza Korzeniowskiego i Schachne Korngolda⁶⁴.

W styczniu 1918 r. nastąpiła zmiana na stanowisku burmistrza. Po Franciszku Cyfrackim, który złożył urząd, wybrano Karola Korzeniowskiego, dotychczasowego asesora⁶⁵. On też był pierwszym burmistrzem Puław w Polsce niepodległej.

Wybory do Rady Miejskiej w Puławach odbyły się w marcu 1919 r. na mocy rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z lutego tego roku⁶⁶. Wybrano wówczas następujących radnych: z listy nr 1 — Żydowska Socjaldemokratyczna Partia Robotnicza (Poaley-Syjon): Chaim A. Brifman (krawiec), Mydrewski (stolarz), Mordka Mrifman (czapnik); z listy nr 2 — Obywatele-Gospodarze: Karol Korzeniowski i ks. Ryszard Słabczyński; z listy nr 3 — PPS: Józef Klimkiewicz (kupiec), Antoni Adamski (robotnik), Tytus Jemielewski (agronom), Michał Gembal (mechanik), Jan Markowski (właściciel domu), Józef Pernas (mechanik), Franciszek Rumiński (robotnik) i Aleksander Matraszek (kowal); z listy nr 4 — Zjednoczenie Izraelickich Stronnictw Nacjonalistycznych: Fiszel Bergrin (właściciel domu), Icek Goldfarb (szewc), Hersz Tarcic (kupiec) i Moszek Zylberbaum (kupiec); z listy nr 5 — Żydowska: Aszel Golrajch (kupiec); z listy nr 6 i 7 (zablokowane): Szymon Korzeniowski (kupiec), Leon Marchlewski (dyrektor PINGW) i Ryszard Trenel (aptekarz). Burmistrzem ponownie wybrano Karola Korzeniowskiego, a jego zastępcą

⁵⁸ Tamże, 1919, nr 13, poz. 141, art. 24, 25.

⁵⁹ Tamże, art. 41.

⁶⁰ Tamże, art. 46, 47, 50.

⁶¹ Tamże, 1919, nr 13, poz. 140.

⁶² Dz.U.c.i k. KOP, 1916, nr 11 (25 XI).

⁶³ Tamże, 1916, nr 12 (15 XII), s. 40.

⁶⁴ Tamże, 1917, nr 1 (1 II), s. 6.

⁶⁵ Tamże, 1918, nr 1 (1 I), s. 2.

⁶⁶ „Ziemia Lubelska” 1919, (19 II), s. 1.

Stefana Dziaczkowskiego. Ławnikami zostali: Fiszel Bargrin, Szymon Korzeniowski i Chaim A. Brifman, a sekretarzem Józef Kołodziej⁶⁷.

Pierwsze wybory przyniosły więc sukces PPS, która na 21 mandatów zdobyła 8. Tyle samo mandatów uzyskała ludność żydowska, podzielona jednak na trzy ugrupowania. Przewagę w Radzie Miejskiej posiadały ugrupowania lewicowe, tzn. PPS i „Poalej-Syjon”, jeszcze wówczas nie rozbite na lewicę i prawicę⁶⁸. Rezultatem takiego układu sił była zmiana na stanowisku burmistrza, do której doszło 10 maja 1919 r. Karola Korzeniowskiego zastąpił wówczas socjalista Witold Krajewski⁶⁹. Do Puław z inicjatywy PPS przyjechał z Radomia, gdzie pracował jako urzędnik w magistracie, już tam posądzony o sympatie zbyt lewicowe. Aktywnie zaangażował się w działalność partii. W sierpniu 1919 r. policja przeprowadziła w jego domu i w magistracie rewizję w poszukiwaniu literatury komunistycznej⁷⁰.

Wybrana w 1919 r. Rada była najbardziej lewicowa w dziejach miasta. W okresie późniejszym PPS zdecydowanie ustępowała endecji, odgrywającej w życiu politycznym Puław dużą rolę⁷¹. Następne wybory odbyć się miały w 1922 r., jednak rozporządzeniem wojewody przedłużono kadencję władz miejskich i sejmików powiatowych. Powodem była spodziewana zmiana przez Sejm Ustawodawczy ordynacji wyborczej do rad miejskich. Nastąpiła natomiast zmiana na stanowisku burmistrza. Witold Krajewski zastąpiony został w 1922 r. przez Jana Tyczyńskiego (chadecja), który pozostawał na tym stanowisku aż do roku 1933⁷². Był on najdłużej urzędującym burmistrzem Puław⁷³.

W czerwcu 1924 r. 700 obywateli złożyło na ręce starosty rezolucję, w której domagali się rozpisania nowych wyborów. Motywowano to faktem, iż wielu radnych zaprzestało działalności, a ich zastępcy nie zawsze wykazywali kompetencje do pracy w komisjach. Radnym żydowskim zarzucano ponadto brak znajomości języka polskiego w mowie i piśmie w stopniu wystarczającym do sprawowania funkcji. Wyborów jednak nie rozpisano, a Rada Miejska urzędowała aż do czerwca 1927 r., kiedy na mocy zarządzenia wojewody lubelskiego odbyły się wybory do rad miejskich 22 miejscowości województwa⁷⁴.

Kampania wyborcza przebiegała burzliwie. Najszerszą agitację rozwinęły tradycyjnie niechętne sobie ugrupowania: PPS i endecja, zablokowana z pozostałymi ugrupowaniami prawicy w Chrześcijańskim Komitecie Wyborczym. Komitet ten zorganizował 26 czerwca w sali miejscowego kina „Venus” burzliwy wiec przedwyborczy. Przemawiali: W. Dre-

⁶⁷ „Ziemia Lubelska” 1919, (19 IV), s. 4.

⁶⁸ J. Hołzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974, s. 271.

⁶⁹ „Ziemia Lubelska” 1919, (15 V), s. 2.

⁷⁰ WAPL, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Lublinie, 26, s. 3.

⁷¹ W wyborach z marca 1919 r. ZLN uzyskał w Radzie Miejskiej 6 mandatów, o 2 mniej od PPC. Z pozostałych miast Lubelszczyzny, nie licząc Lublina, tylko w Krasnymstawie i Radzynie uzyskała endecja więcej mandatów (po 8); por. Z. Łupina, *Narodowa Demokracja w Lubelskiem (1919–1926)*. Zasięg organizacyjnych i politycznych wpływów na terenie województwa lubelskiego, mpis pr. doktorskiej, Biblioteka UMCS, s. 48.

⁷² „Expres Lubelski 1923 (26 VIII), s. 4 oraz 1923 (3 IX), s. 4.

⁷³ WAPL, WPP, 47 s. br.

⁷⁴ „Ziemia Lubelska” 1927 26 V), s. 2.

wien, prezes miejscowego oddziału Związku Rzemieślników Chrześcijańskich, K. Kotkowski, prezes koła ZLN oraz przybyły z Warszawy poseł Jan Kornecki⁷⁵. Nie doszło jednak do żadnych incydentów. Jak podkreślała miejscowa prasa, mimo gorącej przedwyborczej atmosfery nie zerwano w mieście żadnego wiecu⁷⁶.

Wybory nie przyniosły absolutnego zwycięstwa żadnemu z ugrupowań politycznych. Proporcjonalnie do oddanych głosów najwięcej bo po 6 mandatów uzyskały PPS i blok prawicy, 5 mandatów uzyskał Blok Narodowy Żydowski, 4 mandaty „Polalej-Syjon” Lewica, 1 bezpartyjni Żydzi oraz 2 Klub Pracujących Polaków⁷⁷. Wyniki wyborów w Puławach potwierdziły ogólną tendencję ujawniającą się w skali całego województwa. Nastąpiła polaryzacja sił. Zmniejszyła się liczba radnych bezpartyjnych oraz uwidocznił się wzrost świadomości ludności żydowskiej, która częściej głosowała na własnych przedstawicieli.

Bezpośrednio po wyborach przedstawiciele ludności żydowskiej złożyli w komisji wyborczej w Puławach protest, wskazując na liczne nieprawidłowości, jakich miano się dopuścić nie wciągając na listy wyborcze ok. 1000 osób i uprawiając agitację w samym lokalu komisji wyborczej⁷⁸.

Na konstytucyjnym posiedzeniu Rady Miejskiej 12 września 1927 r. burmistrzem obrano Jana Tyczyńskiego, 13. głosami przeciw 11.⁷⁹

W następnych latach w obliczu społeczno-politycznym Rady zaszły istotne zmiany. Pojawiło się nowe ugrupowanie — BBWR, popierany przez władze administracyjne wszystkich szczebli. W 1929 r. po wyborach do Rady Miejskiej uzyskał jeszcze tylko 3 mandaty, przy 6 Stronnictwa Narodowego i 4 PPS-CKW. Pięć ugrupowań żydowskich uzyskało w sumie 6 mandatów (oraz 1 komuniści), a chadecja 2⁸⁰.

Jan Tyczyński pełnił funkcję burmistrza do marca 1933 r., kiedy to podczas kontroli wyszły na jaw istotne nadużycia popełnione przez urzędników magistratu. Osiem osób znalazło się na ławie oskarżonych⁸¹. Burmistrz odpowiadał za brak nadzoru (było to na kilka miesięcy przed jego przejściem na emeryturę). W tej sytuacji burmistrzem został Tadeusz Gąssowski, były pracownik Wydziału Powiatowego w Puławach, a następnie przez 5 lat zastępca burmistrza (do tego politycznie ustosunkowany prorządowo)⁸².

W grudniowych wyborach 1934 r. do Rady Miejskiej w Puławach zdecydowaną przewagę uzyskał już BBWR, zdobywając 11 spośród 24 mandatów. Po 3 mandaty uzyskały: Stronnictwo Narodowe i Sjoniści ogólni, po 1 PPS d. Frakcja Rewolucyjna i Agudas Israel, a 5 mandatów bezpartyjni. Wybrano pięciosobowy magistrat, w którym znalazło się 4 przedstawicieli BBWR i 1 bezpartyjny⁸³. Od tej chwili aż do wybuchu wojny samorząd miejski w Puławach pozostawał zdominowany przez zwolenni-

⁷⁵ „Głos Lubelski” 1927 (2 VII), s. 3.

⁷⁶ „Głos Prowincji” 1927 (16 VII).

⁷⁷ „Ziemia Lubelska” 1927 (6 VII), s. 2.

⁷⁸ „Głos Prowincji” 1927 (30 VII).

⁷⁹ WAPL, Starostwo Powiatowe w Puławach, 2, s. 39.

⁸⁰ E. Horoch, jw., s. 175, 177.

⁸¹ „Głos Lubelski” 1933 (5 III), (11 III), (21 III), (31 III).

⁸² WAPL, UWL, Wydział Samorządowy, 11, s. 12, 263—264; Wydział Przemysłowy, 875, s. br.

⁸³ WAPL, UWL, WSP, 106, 63.

ków sanacji. Na tle innych miast Lubelszczyzny Puławy niczym się pod tym względem nie wyróżniały. Na 666 mandatów w radach miejskich Lubelszczyzny wybranych w 1934 r. BBWR posiadał 391, a np. Stronnictwo Narodowe tylko 43. Przedstawiciele BBWR zyskali bezwzględną większość w radach 32 miast Lubelszczyzny⁸⁴.

Interesująco przedstawiała się struktura narodowościowa i społeczno-zawodowa puławskiej Rady Miejskiej. Wśród 24 radnych było 20 Polaków i 4 Żydów, ale tylko 1 z nich deklarował wyznanie mojżeszowe. Dwunastu radnych posiadało jedynie wykształcenie elementarne, 10 średnie, a 2 wyższe. Wśród radnych było 10 urzędników (wśród nich BBWR miał największe wpływy), 4 kupców i samodzielnych rzemieślników, 3 chałupników oraz 7 o nieznanym zawodzie⁸⁵. Nowym burmistrzem Puław został Eugeniusz Rychłowski, wybrany 1 grudnia na pierwszym posiedzeniu Rady, a dotychczasowy burmistrz Tadeusz Gąssowski został jego zastępcą⁸⁶.

Ostatnie w okresie międzywojennym wybory do Rady Miejskiej zostały rozpisane na 21 maja 1939 r. Miasto podzielono na 5 okręgów wyborczych⁸⁷. Nie były to jednak wybory w pełnym tego słowa znaczeniu, bowiem wskutek wycofania się opozycji wystawiono tylko jedną listę. Postanowiono, iż do Rady wejdzie 20 Polaków i 4 Żydów⁸⁸. Burmistrzem obrano ponownie Eugeniusza Rychłowskiego, a pierwsze posunięcie nowej Rady polegało na wysłaniu hołdowniczych telegramów do Prezydenta R.P. Ignacego Mościckiego, premiera Felicjana Sławoj-Składkowskiego i ministra Józefa Becka⁸⁹.

Lata 30. to okres rozwoju gospodarczego Puław, już w 1930 r. ich budżet zwiększył się przeszło trzykrotnie w porównaniu do 1926 r.⁹⁰ Radikalnie zmienił się wygląd miasta i stan jego urządzeń komunalnych. W dużej mierze postęp ten znajdował odbicie w zadłużeniu miasta, które w 1931 r. wynosiło 568 tys. zł, co stanowiło dwuletni budżet miasta⁹¹. Była to sytuacja typowa dla całej gospodarki samorządowej tego okresu.

⁸⁴ E. Horoch, jw., s. 261.

⁸⁵ *Materiały dotyczące działalności państwowej na terenie województwa lubelskiego za okres 1933—1934*, Lublin 1935, s. 96.

⁸⁶ WAPL, UWL, WS, 11, s. 273—274.

⁸⁷ „Głos Lubelski” 1939 (25 IV), s. 5.

⁸⁸ „Głos Lubelski” 1939 (12 V), s. 6.

⁸⁹ „Expres Lubelski” 1939 (11 VI), dodatek.

⁹⁰ *Statystyka Polski*, seria B, z. 14, Warszawa 1933, s. 66—67.

⁹¹ Tamże.

Wykaz starostów powiatu puławskiego

Nazwisko i imię	Data objęcia stanowiska starosty	Data odejścia ze stanowiska starosty	Uwagi
Zygmunt Skrzyński	6 XII 1918	3 VIII 1923	Początkowo jako komisarz rządu ludowego
Antoni Barnat	3 VIII 1923	10 I 1927	
Aleksander Wiszniewski	10 I 1927	4 VI 1932	
dr M. Lutman	4 VI 1932	11 X 1937	
Alojzy Kaczmarczyk	11 X 1937	IX 1939	

Wykaz burmistrzów miasta Puław

Nazwisko i imię	Data objęcia stanowiska burmistrza	Data odejścia ze stanowiska burmistrza	Uwagi
Franciszek Cyfracki	7 XII 1916	I 1918	
Karol Korzeniowski	I 1918	10 V 1919	Ponownie wybrany 9 III 1919 r.
Józef Witold Krajewski	10 V 1919	?	Był jeszcze na stanowisku 6 VII 1921 r.
Jan Tyczyński	?	18 III 1933	Był już na stanowisku 28 VIII 1923 r.
Tadeusz Gąssowski	18 III 1933	1 XII 1934	Początkowo p.o. burmistrza
Eugeniusz Rychłowski	1 XII 1934	IX 1939	